

from imposing on it restrictions on personal, property or other character, provided by law for committing a crime against property.

Key words: *crimes against property, punishment, criminal liability.*

УДК 343.9

Голіна В. В.,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України, професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

«ТІНЬОВА» ЗЛОЧИННІСТЬ

Кримінально-правова реальність – злочинність в Україні – представлена кількісно-якісними показниками облікованих злочинів у ЄРДР («видима») її частина) і «тіньовою» цифрою фактично вчинених, але не облікованих злочинів. Останні у кримінології отримали назву «латентна злочинність». Цей феномен, так би мовити, можна вважати рукотворним. У його створенні «беруть участь», у першу чергу, злочинці, а потім потерпілі, свідки та ін. До цього «додаються» й особливості національної кримінально-правової оцінки наслідків злочинів та їх подальшої реєстрації, недоліки кримінального законодавства, свідомі перекручення показників злочинності, зокрема, викривлення даних за суб'єктами вчинення злочинів, навмисна фальсифікація показників злочинності співробітниками правоохоронних органів, безпідставне розширення форм приватного обвинувачення (ст. 477 КПК України), маскування вбивств під фактом зникнення людей, ігнорування суспільно небезпечних діянь (фактичних злочинів) дітей та ін. Отже, виникає не просто латентна злочинність, а створене «зусиллями» багатьох чинників явище «тіньової» злочинності, без урахування якої неможливо повністю оцінювати оперативну обстановку, що складається, а так само ухвалювати адекватні рішення щодо її нейтралізації.

Ключові слова: *кримінально-правова реальність, «тіньова» злочинність, латентна злочинність, чинники створення «тіньової» злочинності.*

Постановка проблеми. Злочинність – це кримінологічне поняття, яким позначається соціальне явище у вигляді множинності суспільно небезпечних кримінальних проявів людської поведінки (злочинів і злочинців), уявлення про дійсний стан якої на певній території за конкретний період часу може надати їх повне виявлення та неупереджена реєстрація в офіційній статистиці, професійна, з дотриманням вимог законності, кримінально-правова оцінка як самих злочинних подій, так і правильне урахування їх наслідків, зацікавленість держави та її інституцій в об'єктивній кількісно-якісній характеристиці фактичної кримінальної реальності в країні. Але досягти тотального обліку злочинів і злочинців

ще не вдалося жодній країні світу. Значна, а іноді дуже велика частина злочинів з різних причин залишається поза межами кримінально-правової статистики. Ця частина фактично вчинених злочинів отримала спочатку назву «темна цифра» злочинності, а згодом – латентна злочинність (від лат. *Latens* – прихований, невидимий). Прихованість, невидимість «підпільної» злочинності породжувала різні погляди на її природу: від твердження про існування особливого виду злочинності зі своїми, саме їй притаманними закономірностями і властивостями, до закликів окремих вчених про створення загальної теорії латентних процесів. Ще за часів Кетле А. (XIX ст.) висловлювалася думка, навіть упевненість про існування майже незмінного (сталого) співвідношення між зареєстрованою злочинністю, судимістю і невідомою сумою вчинених злочинів [1, с. 193], що наділяло латентну злочинність самостійним видом злочинності з особливими і навіть містичними особливими ознаками та властивостями. І хоча сталість такого співвідношення у подальших наукових спостереженнях не підтвердилася, однак деяка «загадковість» латентної злочинності залишилася. А інакше як можна розцінити пропозицію деяких соціологів «розробити щось на зразок загальної теорії латентних соціальних процесів, спираючись на спільні риси явищ, подібних до загальнокримінальної злочинності, корупції, сімейного насилля, поширення нелегальних наркотиків, проституції тощо» [2, с. 238]. Навряд чи взагалі можливо створити подібну штучну метатеорію з різнопричинних за природою перерахованих автором явищ та й недоцільно, бо природа латентної злочинності, як і багатьох соціальних явищ – рукотворна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних кримінологів відкидають будь-яку загадковість латентної злочинності та визначають її як реальну, але сховану і невраховану кримінально-правовою статистикою фактично вчинених злочинів [3, с. 382; 4, с. 232; 5, с. 12 та ін.], або як сукупність злочинів різних видів, які вчинені, однак з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінального процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності [6, с. 177]. В останньому визначенні латентної злочинності зроблено акцент на різнопричинній латентизації тих

чи інших злочинів, що складають її масив. Під латентизацією (у загальному вигляді) ми розуміємо умови, за яких відбувається приховування вчинених злочинів від виявлення або навмисне їх укриття від належного обліку.

Мета статті полягає у вивченні окремих аспектів «тіньової економіки» та злочинності.

Виклад основного матеріалу. Взагалі латентна злочинність оцінюється як суспільно небезпечне явище з переліком негативних її наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. І це дійсно так. Але існує судження, нехай парадоксальне, про позитивний аспект латентної злочинності, який полягає, зокрема, в тому, що латентність є, так би мовити, своєрідною реальною перешкодою, бар'єром на шляху до надлишкової кримінальної репресії. І латентність, певно, слід розглядати як один із «природних» чинників саморегуляції кримінальної репресії. У зв'язку з цим виникає конче нове завдання: пошук законодавчих, управлінських і організаційних заходів використання цього чинника в системі заходів впливу і контролю над злочинністю [7, с. 271]. Якось у публікації промайнула пропозиція зменшення латентної злочинності шляхом перекладання кримінальної відповідальності за неї на винних осіб: строк перебування злочину в латентному стані автоматично приєднується до строку призначеного судом покарання. Виходить, що чим довше особою приховується злочин, тим більший строк покарання вона отримає. Коментарі, як кажуть, зайві, не варто було б відкидати ідею регуляції кримінальної репресії шляхом використання фактора латентності. І цей фактор, до речі, успішно використовується. Так, скажімо, розширення за українським кримінальним процесуальним законодавством переліку злочинів, облік і кримінальне провадження щодо яких є можливим лише на підставі заяви потерпілого (приватне обвинувачення), є свідченням своєрідного законодавчого «компромісу» з латентною злочинністю. Із «підпілля злочинності» від обліку законодавчо виключається великий пласт злочинів. До заяви потерпілих їх нібито й не існує. Не києм, то палицею...

Складається враження (і не безпідставно), що, з одного боку, латентна злочинність визнається явищем особливо небезпечним, що обумовлює актуальність послідовної боротьби з нею, а, з ін-

шого – йде процес маніпуляції латентною злочинністю, визнання її необхідності й неможливості подолання (з огляду на стан ресурсного забезпечення інституцій держави у протидії злочинності в Україні) і навіть використання її як інструменту скорочення злочинності. Це чимось нагадує «тіньову економіку», під якою (спрощено) розуміється прихована від державного обліку вкрай небезпечна економічна діяльність, що створюється і діє паралельно з легальною економікою, але слугує для певної частини населення України нелегитимним джерелом виживання. І «темна цифра» злочинності також перебуває в тіні та є рукотворною, а тому вводиться поняття «тіньова» злочинність, оскільки воно більш точно передає природу цього явища, яке не є якоюсь таємничою властивістю злочинності, а створюється «зусиллями» людського фактора і багатьма чинниками економічного, політичного, організаційно-управлінського, правового та іншого характеру. Як аргумент на користь цієї позиції наведемо варіант поділу латентної злочинності, запропонований «Програмою вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю», затвердженою розпорядженням Прем'єр-міністра України від 1 грудня 1998 р. № 19241/2. Згідно з ним усі латентні злочини за причинами і механізмом латентизації поділяються на шість основних груп: злочини, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність та ін.) помилково не сприймаються як такі; злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють правоохоронним органам; злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого; злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише злочинцям; злочини, інформація про які відома суб'єктам реєстрації, але вони (помилково чи свідомо) не обліковуються у ЄРДР або приховуються; злочини щодо яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення про відсутність події або складу злочину [8, с. 2–3].

Запропонований і підтриманий фахівцями варіант поділу латентних злочинів не тільки обмежує природу тінїзації злочинності, але й представляє проблему так, що в її створенні та інтенсивній динаміці зростання винні окремі суб'єкти, а не вся система органів кримінальної юстиції.

Формування «тіньової» злочинності в Україні відбувається внаслідок дії різнопричинних чинників, зокрема у сферах:

- сучасного кримінального і кримінального процесуального законодавства;
- державної кримінально-правової статистики;
- суспільно-політичного життя в країні, соціально-політичного клімату в суспільстві;
- діяльності органів кримінальної юстиції;
- кримінальної і посткримінальної поведінки злочинців, потерпілих, свідків та інших учасників кримінальних подій;
- ресурсного забезпечення діяльності щодо запобігання і протидії злочинності.

Кожний із зазначених чинників потребує спеціального аналізу, але в межах цієї статті увагу зосереджено лише на відправних питаннях.

Сфера сучасного кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Конструкція, невизначеність змісту окремих понять, ускладненість законодавчих приписів, недостатність заохочувальних кримінально-правових норм, які б стимулювали злочинців до самовикриття, соціально-правова необґрунтованість криміналізації і декриміналізації, кон'юнктурне розширення меж приватного обвинувачення (ст. 477 КПК) – лише деякі з істотних чинників, що залишають або відштовхують вчинені злочини до зони «тіньової» злочинності.

Сфера державної кримінально-правової статистики. Як відомо, особливістю правової статистики є те, що вона характеризує лише ті правові явища, які офіційно зареєстровані органами кримінальної юстиції за їх інструкційними методиками і приписами. Якщо ті чи інші явища з якихось причин не були відображені в статистичній звітності, то для правової статистики їх не існує. Із цією особливістю статистики і пов'язана «тіньова» злочинність. Правова статистика є інструментом у руках держави та її органів, що відображає політичну волю влади у сфері боротьби зі злочинністю.

Сфера суспільно-політичного життя в країні, соціально-психологічного клімату в суспільстві. У багатьох офіційних документах (наприклад, посланнях Президента України Верховній Раді України), змістовних, побудованих на дослідницьких мате-

ріалах, роботах вітчизняних кримінологів є аксіоматичним твердженням про взаємозв'язок суспільно-політичного, економічного, ідеологічного, культурного, морального стану в країні, соціально-психологічного клімату зі злочинністю майже в усіх сферах життєдіяльності громадян України. Так, Шакун В. І. у роботі «Суспільство і злочинність» наголошує, що «криміналізація суспільних відносин в умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження духовного потенціалу людей, цинічного беззаконня, невисокого (попри офіційну статистику) рівня розкритих злочинів, катастрофічного нехтування людським життям призвели до того, що поведінка владних інститутів і пересічних громадян відбувається на грані порушення права і моралі. Головну роль у поведінці набувають не правові засади, а сила влади, грошей, таємні домовленості, утиск засобів масової інформації. При цьому надзвичайно низький поріг відповідальності за вчинені злочини певної категорії осіб породжує у суспільстві впевненість, що за умови, коли вдається уникнути відповідальності, то допустимо такий злочин вчинити» [9, с. 51]. Навмисно наводиться така довга цитата тому, що в ній висвітлена широка палітра витоків злочинності, у тому числі її «тіньової» зони. Такі самі спостереження й висновки стосовно розглядуваної проблеми проглядаються й у роботах Дрьоміна В. М. [10], Бандурки О. М. [11], Орлова Ю. В. [12] та ін.

Сфера діяльності органів кримінальної юстиції. Це та сфера, де створюється (навмисно чи помилково) штучна «тіньова» злочинність і спотворюється кримінально-правова статистика усєї злочинності в Україні. Умов і способів штучної «тінізації» (латентизації) безліч. Їх перерахування і пояснення не є ціллю авторів статті. Правоохоронні органи України – заручники як власних нормативно-правових приписів (звітів, інструкцій), так і криміногенної обстановки в країні протягом 25 років її незалежності. Візьмемо лише один аспект сфери діяльності кримінальної юстиції – реєстрацію та облік злочинів. Впродовж 2003–2015 рр. постійно, з деякими несуттєвими рівневими коливаннями, спостерігається зростання чисельності заяв та повідомлень про злочин та інші події (наприклад, щорічне зникнення людей, а це тисячі), що надійшли до органів внутрішніх справ. У 2003 р. їх нараховувалося понад 2 млн, у 2010 р. – понад 3 млн, у 2013 р. – їх кількість

дорівнювала вже близько 4 млн 700 тис., у 2015 р. – понад 4 млн 800 тис., що на 12,1 % більше, ніж у 2014 р. Отже, наприклад, у 2014 р. із загальної кількості заяв та повідомлень, що надійшли до ОВС, було обліковано як злочини 12,3 % (у 2013 р. – 12,1 %) і, відповідно, щодо 87,7 % (у 2013 р. – 87,9 %) було визнано відсутність складу злочину або події. Виходить, що абсолютна більшість (а це мільйони!) заяв та повідомлень про злочини щорічно з певною стабільністю визнаються юридично безпідставними. Наведені дані викликають подив і потребують проведення масштабного вибіркового дослідження таких матеріалів [13, с. 70, 75, 76, 78 та ін.]. Варто зазначити, що існуюча система правоохоронних органів ресурсно (у тому числі кадрово) орієнтована на зареєстровану злочинність, а тому реальний рівень злочинності у багато разів перевищує показники облікованих злочинів. «Впоратися» з цим «злочинним валом», який щорічно зростає внаслідок погіршення кримінальної ситуації в Україні, жодна система кримінальної юстиції не в змозі. Отже, «тінізація» злочинів у цій сфері неминуха і навіть, як це не парадоксально звучить, закономірна. Логіка тут проста. Збільшення кількості зареєстрованих злочинів спричиняє зменшення відсотка розкриття. Звідси емпіричний закон: для того, щоб добре виглядати з позиції цього головного критерію оцінки роботи – розкриття – треба намагатися, всупереч об'єктивному зростанню злочинності, створювати «керований» режим її реєстрації [14, с. 198].

Розширення кримінального провадження у формі приватного звинувачення (ст. 477 КПК) «виштовхнуло» у «тінь» бз різних за тяжкістю злочина. Тим самим було «вирішено» проблему сімейного насильства, оскільки на шляху заяви щодо нього стоїть відповідний закон.

Подібних прикладів рукотворства «тіньової» злочинності у сфері діяльності кримінальної юстиції достатньо.

Сфера кримінальної і посткримінальної поведінки злочинців, потерпілих, свідків та інших учасників кримінальних подій. У цій сфері «народжується» так звана природна, «тіньова» (латентна) злочинність. Публічність вчинення злочинів (за винятком деяких з них: тероризм, захоплення заручників, погроза вбивством) не притаманна злочинній поведінці. Злочинці намагаються уникнути кримінальної відповідальності різноманітними способами

приховування злочину, що, у свою чергу, залежить від багатьох чинників, зокрема ситуації, професіоналізму, організованості, винахідливості, сфери суспільних відносин, кругової поруки, рівня соціального контролю, корупції тощо. Таким чином, вчинені злочини, особливо ті з них, де відсутня персоніфікація потерпілого, залишаються в «тіні» на довгі роки, а то й назавжди.

Потерпілі, свідки, інші учасники кримінальних подій із різними мотивами «мовчання», широко висвітленими у наукових публікаціях, відомчих матеріалах та ін., також здійснюють свій «внесок» у «тіньову» злочинність.

Сфера ресурсного забезпечення діяльності щодо запобігання і протидії злочинності. Якість функціонування системи кримінальної юстиції знаходиться у певній відповідності з її ресурсним забезпеченням державою. Так, якщо ресурсне, а це інформаційне, кадрове, фінансове, наукове, матеріально-технічне забезпечення не відповідає реальному стану злочинності, то вона з метою свого виживання в таких умовах починає регулювати, «калібрувати» реальну картину злочинності [14, с. 196], тобто підганяти її стан під свої ресурсні можливості.

Висновки. Виходячи з вищевказаного, маніпулювання злочинністю вимушене і навіть необхідне. «Тіньова» рукотворна злочинність «демонструє» свій «позитивний аспект».

Список використаних джерел

1. Кетле А. Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей. Т. II. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1913. 360 с.
2. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
3. Лунев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник для магистров: в 2-х т. Т. I. Общая часть. Москва: Юрайт, 2011. 1009 с.
4. Данышин И. Н. Понятие, негативные последствия и методы выявления латентной преступности. *Латентная преступность: познание, политика, стратегия*: сб. материалов междунар. семинара. Москва: ВНИИ МВД России, 1993. С. 232–234.
5. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків: Вид-во СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2005. 128 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.

7. Босхолов С. Б., Заморин А. К. Причины латентной преступности: поиск новых подходов. *Латентная преступность: познание, политика, стратегия*: сборник материалов междунар. семинара. Москва: ВНИИ МВД России, 1993. С. 269–272.

8. Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки заходів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: затв. розпорядженням Прем'єр-міністра України від 1 грудня 1998 р. № 19241/2.

9. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. Київ: Атіка, 2003. 784 с.

10. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса: Юрид. лит., 2009. 613 с.

11. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 640 с.

12. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 656 с.

13. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

14. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение. Москва: Норма, 2008. 272 с.

Голина В. В.

«ТЕНЕВАЯ» ПРЕСТУПНОСТЬ

Уголовно-правовая реальность – преступность в Украине – представлена количественно-качественными показателями зарегистрированных преступлений в ЕРДР («видимая» её часть) и «теневого» цифрой фактически совершённых, но не учтённых преступлений. В криминологии они получили название «латентная преступность». Этот феномен условно можно считать рукотворным. В его создании «принимают участие», прежде всего, преступники, а затем потерпевшие, свидетели и др. К ним «прибавляются» и особенности национальной уголовно-правовой оценки последствий преступлений и их последующей регистрации, изъяны уголовного законодательства, осознанные искажения показателей преступности, в частности, искажение данных о субъектах совершения преступлений, умышленная фальсификация показателей преступности сотрудниками правоохранительных органов, безосновательное расширение форм частного обвинения (ст. 477 УПК Украины), маскировка убийств под факты исчезновения людей, игнорирование общественно опасных действий (фактически преступлений) детей и т. д. Таким образом, возникает не просто латентная преступность, а созданное «усилиями» многих факторов явление «теневого» преступности, без учёта которой невозможно всецело оценивать оперативную обстановку, а также принимать адекватные решения по её нейтрализации.

Ключевые слова: уголовно-правовая реальность, «теневого» преступность, латентная преступность, факторы создания «теневого» преступности.

Golina V. V.

«SHADOW» CRIMINALITY

Criminal and legal reality – Crime in Ukraine - is represented by quantitative and qualitative indicators of recorded crimes in the YRRD ("visible" part of it) and "shadow" number of actually committed but not accounted crimes. The latest are called "latent crime" in criminology. This phenomenon, so to speak, can be considered as man-made. First of all criminals and then victims, witnesses, etc. "take part" in its creation. To this are added "the features of the national criminal-law assessment of the consequences of crime and their subsequent registration, flaws in criminal legislation, conscious distortions of crime indicators, in particular, distortion of data on the perpetrators of crime, deliberate falsification of crime indicators by law enforcement officials, groundless expansion of forms private prosecution (Article 477 of the CPC of Ukraine), masking the killings under the disappearance of people, ignoring socially dangerous acts (actual crimes) of children and others. Consequently, there is not just a latent crime, but the phenomenon of "shadow" crime created by the "efforts" of many factors, without which it is impossible to assess the operational situation fully, which is formed, as well as to make adequate decisions to neutralize it.

Key words: *criminal and legal reality, "shadow" crime, latent crime, factors of creation of "shadow" crime.*

УДК 343.7

Корнякова Т. В.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпро

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Екстремальні ситуації в умовах сьогодення набувають статусу нормального явища. Головним фактором, який є їх супутником, вважається злочинність. Злочинність в екстремальних умовах – це сукупність злочинів, які вчиняються в екстремальних ситуаціях та викликані соціальними факторами або техногенними катастрофами.

Актуальність кримінологічних досліджень екстремальних ситуацій обумовлена наслідками злочинної діяльності, детермінацією нових видів злочинів, потребою сучасних специфічних заходів реагування.

Підвищена суспільна небезпека, пов'язана з посяганням на життя, здоров'я честь і гідність громадян, власність, інші охоронювані законом суспільні відносини, обумовлена використанням винними умов суспільного лиха як фактора, що сприяє вчиненню злочину; скоєнням злочину стосовно осіб, які перебувають у безпорадному стані або під впливом дій природних сил чи злочинних дій фізичних осіб; перевагою негативних мотивів поведінки винних; розширенням кола суспільних відносин, які підпадають під вплив протиправних посягань та ін.